

УДК 159.922.72:373.2(045)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2019.71.51>

Савченко Л. Л.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СКЛАДНИК РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

На сучасному етапі розвитку системи дошкільної освіти найбільшої вагомості набула потреба пошуку нових форм виховання і навчання, які б сприяли інтелектуальному розвитку дитини. Ця проблема посідає в сучасній педагогіці одне з головних місць, тому що цей розвиток передбачає, перш за все, розвиток мислення – здатність розуміти, усвідомлювати, пояснювати, перетворювати навколишню дійсність.

Найбільш сприятливий період для розвитку інтелекту дитини – це вік від народження до семи-восьми років. Це той час, коли дорослим необхідно розвивати пам'ять, мислення, сприймання, увагу, уяву дитини. Розвиток інтелекту залежить від природних задатків, можливостей мозку, а також від соціальних факторів – активної діяльності і життєвого досвіду людини. Структура інтелекту включає такі психічні процеси, як сприймання, запам'ятовування, мислення, мовлення та інші.

У працях зарубіжних і вітчизняних психологів визначено основні особливості процесу розвитку інтелекту дітей дошкільного віку: оволодіння новими діями; якісні зміни в мисленні; перехід із однієї стадії інтелектуального розвитку на іншу.

Ученими доведено, що кожний вид практичної діяльності сприяє розвитку розумових процесів. Про інтелектуальний розвиток дитини свідчать обсяг, характер, зміст знань, рівень пізнавальних інтересів, творче пізнання тощо. Суттєву роль в інтелектуальному розвитку дошкільників відіграють специфічні види дитячої діяльності, серед них – ігрова діяльність. Вона є одним із видів людської діяльності, найбільш доступним для дитини способом засвоєння інформації, що надходить із навколишнього світу. У ній чітко виявляються особливості мислення дитини, розвитку уяви, вражень, емоцій, активності, ініціативи, самостійності, творчості, можливості спілкування.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний розвиток, розумовий розвиток, розумове виховання, дошкільне виховання, дитина.

Майбутнє української нації, її інтеграція в європейський і світовий простір значною мірою залежать від підвищення інтелектуального, творчого й культурного потенціалу молодого покоління, яке формується під впливом модернізованого соціально-культурного середовища. Прийнята Декларація про державний суверенітет України, Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Закон України «Про дошкільну освіту» та загальні тенденції розвитку суспільства визначили нагальну потребу перебудови роботи всієї системи українського дошкільця. Лише природовідповідний, дитиноцентричний, вільний і творчий розвиток дитини в дошкільному віці дасть змогу їй реалізуватися у складному і багатогранному сучасному світі. Завданням дошкільної педагогіки є активна соціалізація дитини, турбота про її фізичний і психічний розвиток, формування її як особистості.

У цьому руслі, звісно, актуальним є питання розумового розвитку дошкільників. Адже заклад дошкільної освіти – це перша організаційна та науково обґрунтована ланка системи освіти, де згідно з науковою методологією дитину послідовно готують до навчально-виховного процесу в межах школи чи іншого закладу освіти. Наша наукова позиція суголосна з тими вченими – педагогами, психологами, філософами, когнітологами, які стверджують, що дитинство – це не підготовка до майбутнього дорослого життя, а, власне, повноцінне життя [7, с. 1]. Численні психолого-педагогічні дослідження, зокрема, із питань розумового виховання дітей свідчать про значні потенційні можливості у розвитку дошкільника. Науково обґрунтована й підтверджена необхідність і доцільність поглиблення змісту знань, умінь і навичок у дітей дошкільного віку, посилення уваги до виховання у них відповідного ставлення до різних соціальних явищ й обставин життя, формування стійких позитивних звичок поведінки, виховання поваги й любові до праці (як фізичної, так і розумової).

Метою статті є вивчення інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку як складника розумового розвитку.

Питання становлення та розвитку українського дошкільного виховання досить часто ставали об'єктом дослідження українських педагогів. Зокрема, сучасний стан та історію розвитку дошкільного виховання в Україні висвітлюють Л. Артемова, А. Богущ, Е. Вільчковський, Т. Поніманська, Т. Пантюк, О. Проскура, М. Стельмахович, Н. Лисенко та інші вчені.

Проблема розумового виховання привертала до себе увагу багатьох педагогів і психологів. Особливості системи розумового виховання дошкільнят розглядає у своїх працях О. Фунтікова; проблему формування пізнавальних здібностей обґрунтували Л. Проколієнко та О. Проскура; питання диференціації та індивідуалізації дошкільнят у навчально-виховному процесі аналізують Т. Котирло, С. Ладивір; окремі напрями розумового розвитку дитини-дошкільника (мовленнєвого, сенсорного) досліджують А. Богущ, К. Стрюк, К. Крутій, Н. Лисенко, К. Щербакова. Основні концепції природи інтелекту на підставі різних підходів (соціокультурного, генетичного, процесуально-діяльнісного, освітнього, інформаційного, феноменологічного, структурно-рівневого, регуляційного) визначає М. Холодна [3, с. 9–11].

У період дошкільного дитинства формуються зачатки навчальної діяльності. Як підкреслював Д. Ельконін, результатом навчальної діяльності є зміна самої дитини, її інтелектуального розвитку.

Інтелект – (пізнання, розуміння, розум) – розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід, спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати. Структура інтелекту включає такі психічні процеси, як сприймання, запам'ятовування, мислення, мовлення та інші. Розвиток інтелекту залежить від природних задатків, можливостей мозку, а також від соціальних факторів – активної діяльності і життєвого досвіду людини.

Л. Божович, Л. Венгер, О. Запорожець, І. Фрейдін вважали, що «головне завдання розумового виховання полягає в оволодінні способами розумової діяльності: вмінні порівнювати предмети і явища, знаходити відмінності та подібності, вибирати суттєве, встановлювати зв'язки, вмінні міркувати, доходити певних висновків» [4, с. 6].

М. Поддьяков і В. Аванесова зробили висновок: «Розумове виховання – спеціально організований педагогічний процес, спрямований на формування у дошкільників системи елементарних знань, умінь, способів розумової діяльності, а також на розвиток здібностей дітей і потреб у розумовій діяльності: [6]. Зважаючи на це, вони стверджували, що завдання розумового виховання полягає у формуванні всебічно розвиненої особистості дитини, різноманітних здібностей дошкільника, його розумової активності, самостійності та творчого ставлення до виконання всіх видів дитячої діяльності.

Основна мета розумового виховання – це підвищення загального рівня розвитку дошкільників, тобто підготовка дитини до школи, праці, життя. Такої думки дотримувалися Л. Венгер, О. Дьяченко та інші.

П. Блонський убачав мету розумового виховання у розвитку думки дитини. Він звертав увагу на пізнавальну активність, самостійність, творчу ініціативу, а також підготовку дитини до праці та школи.

Тоді як Л. Венгер та О. Дьяченко вважали, що завданням розумового виховання є підготовка дошкільника до школи, засвоєння ними знань, умінь і навичок, на думку П. Блонського, завдання розумового виховання не вичерпується наданням дітям знань та їхнім розвитком, а передбачає формування інтелектуальних умінь і навичок дитини (розуміння причинно-наслідкових зв'язків, уміння порівнювати та інше). Вирішення завдань розумового виховання можливе на підставі активності дітей. «Дитина не тільки об'єкт, але й суб'єкт виховання, і у двобічному процесі виховання дитина – сторона активна» [5, с. 24]. П. Блонський уважав, що дитину треба ставити в такі умови, щоб у неї виникало бажання працювати. А для цього слід створювати такі умови в дитячому садку, які б сприяли формуванню в дітей самостійності у використанні набутих знань. Цей вислів ученого дуже близький до сучасних тенденцій дошкільного виховання – «навчати вчитися».

Отже, можна зробити висновок щодо завдань розумового виховання дітей дошкільного віку. Вони полягають у: формуванні перших пізнавальних інтересів, культури розумової праці, розвитку здібностей до самостійного пізнання; формуванні елементарних знань про об'єкти, процеси та явища навколишнього світу, розвитку розумової діяльності (мовлення дітей, пізнавальних процесів і способів розумової діяльності); залученні дітей до розумової праці та підготовки до школи.

Розумове виховання триває протягом усього життя дитини. У низці психологічних досліджень виявлено, що «розумовий розвиток у дітей дошкільного віку вищий порівняно з пізнішими віковими періодами» [4, с. 40].

Великого значення для розумового виховання мають особливості розумової діяльності дітей певного віку, це:

- сенсорні процеси;

- збільшення довільності пізнавальних процесів, розвиток довільного відтворення у процесі діяльності пам'яті, цілеспрямованого сприйняття з переростанням його у діяльність спостереження. Розвиваються довільні форми уваги, здійснюється поступова зміна мотивів розумової діяльності. У молодшому дошкільному віці головні мотиви розумової діяльності пов'язані з ігровими інтересами дитини, із результатами продуктивної діяльності (пізнати; розглянути, щоб намалювати тощо). У старшому дошкільному віці починають формуватися пізнавальні інтереси як мотиви розумової діяльності. А звідси – мета формування умінь розумової діяльності здійснюється в таких напрямках:

- а) формування системи основних розумових дій (аналіз, порівняння, узагальнення тощо); розвиток пізнавальних процесів – відчуттів, поступове поглиблення аналізу, нарощення широти узагальнення, розвиток цілеспрямованості і такого іншого;

- б) формування загального способу розумової діяльності, її упорядкованості, самостійності й активності;

- в) формування чуттєвих способів пізнання, тобто узагальнених способів сенсорного обстеження предметів;

- г) розвиток мовлення як одного з основних компонентів розумової діяльності дитини.

Розумове виховання – це багатоскладовий процес, спрямований на вдосконалення розумового розвитку дитини.

Розумовий розвиток дошкільників поєднує в собі наявність певного обсягу елементарних знань і умінь, розвиненість на відповідному рівні розумової діяльності (пізнавальних процесів і здібностей), зародження перших пізнавальних процесів і цікавості, елементів самостійності, що сприятиме повноцінному навчанню майбутнього школяра.

Головними питаннями розумового розвитку дитини є розвиток її сприйняття й мислення. Цей розвиток спирається на формування різних видів розумових дій, які дають змогу дитині орієнтуватися в навколишньому світі, засвоювати знання, вирішувати різноманітні завдання, які виникають у її діяльності.

Головним видом діяльності дітей дошкільного віку є гра. У старшому дошкільному віці посилюється значення навчальної діяльності. Наприклад, музична діяльність – співи, слухання музики, рухи під музику; зображувальна діяльність – ліплення, малювання, техніка аплікації; конструювання; спортивна діяльність – рухливі ігри, фізкультурні заняття; види праці – самообслуговування, господарсько-побутова, ручна праця та праця у природі.

Повідомлення дітям тих чи інших знань на заняттях повинно будуватися на виконанні власних дій дітей із матеріалом, який вивчається. У процесі занять повинні знайти широке використання ігрові прийоми навчання. Слід створювати ситуації, у яких діти намагаються б знайти відповідь на те чи інше запитання вихователя, використовуючи отримані уявлення у нових умовах.

У старшій групі дошкільного навчального закладу на розумовий розвиток дітей впливають більш складні форми гри й продуктивної діяльності. Але головним джерелом розумового розвитку поступово стають знання й уміння, набуті дітьми на заняттях з ознайомлення з природою, рідної мови, математики. Необхідно врахувати також і те, що діти отримують велику кількість різноманітної інформації від батьків, із радіо та телебачення, у результаті власних спостережень, що призводить до формування уявлень, які не завжди мають наукове підґрунтя.

В іграх дітей, їхніх малюнках, конструкціях усе точніше виступає послідовне здійснення певних задумів. Ускладнюється й урізноманітнюється зміст ігор. У процесі їх створення формується уява дітей, виникають елементи творчості, заснованої на переробці життєвих вражень.

Сприйняття дітей, яке продовжує вдосконалюватися у зв'язку з подальшим розвитком продуктивних видів діяльності, набуває розчленований, аналізуючий характер. Дитина старшого дошкільного віку може не тільки бачити елементи, але й самостійно розчленити цілісний предмет на певні частини. Наприклад, підібрати кубики чи елементи мозаїки, із яких можна скласти зразок, заданий у вигляді контурного малюнка тощо.

Дошкільне виховання має свої особливості, які виникають з урахуванням віку й завдань розумового розвитку дітей. Перш за все, мислення дітей старшого дошкільного віку образне, і саме образні форми мислення в дитячому садку повинні розвивати насамперед. Підставою навчання в цьому віці повинна залишатися організація дій самих дітей із матеріалом, який вивчається. Різниця полягає тільки в тому, що раніше це мають бути дії з тими чи іншими предметами, а далі – дії з різного роду схемами й моделями, які у наочній формі подають суттєві властивості об'єктів та явищ, що вивчаються, їхні зв'язки й відношення. Абстрактним словесним міркуванням на заняттях не повинно бути місця. Це стосується і навчання дітей і математичних, і мовленнєвих навичок. У дитячих дошкільних закладах оволодіння звуковим аналізом слів, рахунком і розв'язанням задач не є самоціллю, а тільки засобом ознайомлення з відповідними галузями дійсності. Формування в дітей уявлень про математичні відношення, відношення звуків у слові, вільно орієнтуватися в цих відношеннях передбачає роботу з матеріалом у схематизованому вигляді.

Систематичне навчання на заняттях поступово призводить до того, що пізнавальна діяльність дітей набуває довільного характеру. Вони оволодівають вміннями керувати своєю увагою, цілеспрямовано запам'ятовувати матеріал, вдаючись для цього до повторення. У них формуються початкові елементи навчальної діяльності: інтерес не тільки до результату, але й до самого способу виконання різноманітних завдань, бажання навчитися їх виконувати, вміння оцінювати успішність власних дій (самооцінка), виявляти й виправляти допущені помилки (самоконтроль). Отже, усі ці риси тільки формуються в шестирічних дітей, вони ще не досконалі й нестійкі.

Під сутністю *інтелектуального розвитку* ми розуміємо – рівень розвитку розумових здібностей, маючи на увазі запас знань і розвиток пізнавальних процесів, тобто має бути певний кругозір, запас конкретних знань, у розумінні основних закономірностей.

«Якщо інтелектуальне виховання дитини починається з моменту народження, то вона обов'язково стає освіченою, здоровомислячою людиною», – стверджує І. Сікорський – відомий педагог, психолог, психотерапевт, київський професор XIX ст. [2]. Показником інтелектуальної вихованості І. Сікорський уважав уміння знайти в пам'яті за першою вимогою все, що раніше було отримано.

Для інтелектуального розвитку дитини раннього віку велике значення має мова: повільна, виразна, чітка. Рідну мову слід вивчати раніше від іноземної. Завдання «внутрішнього навчання» – ознайомити дитину зі змістом і значенням слів. Для цього слід: постійно пояснювати словами всі дії і предмети; постійно пояснювати слова, використовуючи жести, міміку, інтонації; сприяти наслідуваному засвоєнню дитиною зачатків виразної мови. Навчання мови починається з раннього віку і до 14 років.

Для забезпечення повноцінного інтелектуального розвитку старшого дошкільника необхідно розвивати різні форми гри з продуктивної діяльності. На заняттях навчальні завдання повинні займати лише частину часу, яка відводиться для цього, а решту часу треба приділити дидактичним іграм, фізкультхвилинкам і вільному виконанню продуктивних завдань. Формування навчальної діяльності належить до кола завдань, які вирішуються у школі.

Доведено, що показниками розумового розвитку дитини є такі: запитання, судження, особливості сприйняття та виконання завдань, зміст і форми ігор, характер спілкування з дорослими і однолітками. У розумовому процесі виділяють судження, розуміння, міркування, інтелектуальні почуття.

Можливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку дуже високі: діти можуть успішно пізнавати не лише зовнішні, наочні властивості предметів і явищ, а й їхні внутрішні, суттєві зв'язки і відносини. Саме в цей період формуються здатність до початкових форм абстракції, узагальнення, умовиводу.

Поряд із навчально-виховними, не менш важливими є і суспільні умови розвитку, які існують у родині й дитячих закладах. Для того щоб активно впливати на розумовий розвиток кожної дитини, підтримувати її позитивні якості і перебудовувати негативні, необхідно враховувати індивідуальні особливості особистості.

Висновки. Отже, на сучасному етапі реформування дошкільної освіти проблема розвитку інтелекту дошкільників посідає особливе місце в теорії і практиці педагогіки, оскільки саме інтелектуальний розвиток дитини є одним із складників її навчальної діяльності, що, безумовно, впливає на розвиток і становлення компетентної особистості. У зв'язку з постійною зміною світу розвиток інтелекту для дітей стає основою їхнього світосприйняття, тому що за допомогою пізнавальної діяльності діти набувають знань і нових способів дій. Основа розвитку пізнавальних процесів, закладених у дошкільному віці, має визначальний вплив на успішне (або неуспішне) засвоєння шкільної програми в майбутньому.

Використана література:

1. Артемова Л. Театралізовані ігри дошкільників. Київ, 2004. 256 с.
2. Дичківська І. Розвивати інтелектуальну обдарованість. Технології раннього навчання Глена Домана. *Палітра педагога*. Київ : Світлич, 2004. № 2. С. 7–10.
3. Козловский О. Открой в себе гения. Донецк : ООО ПКФ «БАО», 2005. 736 с.
4. Лаврентьева Г., Титаренко Т. Практична психологія для вихователя. Київ : ВІПОЛ, 2011. Вип. І. 40 с.
5. Проскура Є. Розвиток пізнавальних здібностей дошкільника. Київ : Радянська школа, 2010. 323 с.
6. Поддяков Н. Умственное воспитание дошкольника. Москва : Педагогика, 1998. 132 с.
7. Хало З. Інтелектуальний розвиток дитини у системі дошкільного виховання Німеччини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2008. 22 с.

References:

1. Artemova L. (2004). *Teatralizovani igri doshkilnikov* [Theatrical games of preschoolers]. Kiyiv [in Ukrainian].
2. Dychkivska I. (2004). *Rozvivati intelektualnu obdarovanist. Tehnologiyi rannogo navchannya Glena Domana* [To develop intellectual talent. Glenn Doman's Early Learning Technologies]. *Palitra pedagoga – The palette of the teacher*. No. 2. P. 7–10. [in Ukrainian].
3. Kozlovsky O. (2005). *Otkroy v sebe geniya* [Discover your genius]. Doneck : ООО ПКФ «БАО» [in Ukrainian].
4. Lavrentyeva G., Titarenko T. (2011). *Praktichna psihologiya dlya vihovatelya* [Practical psychology for the tutor]. Kiyiv : VIPOL [in Ukrainian].
5. Proskura E. (2010). *Rozvitok piznavalnih zdibnostej doshkilnika* [Development of cognitive abilities of preschooler]. Kiyiv : Radyanska shkola [in Ukrainian].
6. Poddyakov N. (1998). *Umstvennoe vospitanie doshkolnika* [Mental education of a preschooler]. Moskva : Pedagogika [in Russian].
7. Halo Z. (2008). *Intelektualnij rozvitok ditini u sistemi doshkilnogo viovannya Nimechchini* [Intellectual development of a child in the system of pre-school education in Germany]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Drohobych [in Ukrainian].

Savchenko L. L. Intellectual development of children of the early preschool age as a component of mind development

At the present stage of development of the preschool education system, the need for finding new forms of upbringing and education that would contribute to the intellectual development of the child has become most important. This problem is one of the main places in modern pedagogy, because this development involves first and foremost the development of thinking – the ability to understand, understand, explain, transform the surrounding reality.

The most favorable period for the development of a child's intelligence is the age from birth to seven to eight years. This is the time when adults need to develop memory, thinking, perception, attention, and imagination of the child. The development of intelligence depends on the natural inclinations, capabilities of the brain, as well as on social factors – the active activity and life experience of man. The structure of intelligence includes such mental processes as perception, remembering, thinking, speaking and others.

In the writings of foreign and domestic psychologists identified the main features of the process of development of intelligence of preschool children: mastering new actions; qualitative changes in thinking; the transition from one stage of intellectual development to another.

Scientists have proved that every kind of practical activity contributes to the development of thought processes. The volume, character, content of knowledge, level of cognitive interests, creative cognition, etc. testify to the intellectual development of the child. Specific types of children's activities, including play activities, play a significant role in the intellectual development of preschoolers. It is a type of human activity, the most accessible way for the child to absorb information coming from the outside world. It clearly identifies the features of the child's thinking, the development of imagination, impressions, emotions, activity, initiative, independence, creativity, communication opportunities.

Key words: intellect, intellectual development, mental development, mental education, preschool education, child.